

«ارزیابی نقش و جایگاه الگوی توسعه پایدار شهری در ساختار شهرنشینی ایران»

پژوهش و نگارش:
محمد صالحی فرد

به دنبال رشد فزاینده جمعیت شهرنشین، روند دستیابی به سطح رفاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بالاتر دلمشغولی بیشتر سیاستمداران و مسئولان کشورهای در حال توسعه بوده است. آنان دریافتند که جوامع شهری در سنجش با جوامع روستایی بر ناهماهنگی، تقسیم کار و ناهمسازی تأکید دارند.^۲ همچنین در این راستا تفاوت‌های منطقه‌ای، گسترش نابرابری میان اقتصادهای شهری و روستایی، سلسله‌مراتب شهری، جداییهای میان شهرها، مضامین اساسی جغرافیای نابرابری در مقیاس کشورها، نواحی و کانونهای جمعیتی است.^۳ کارشناسان، دست‌اندرکاران ساختارها و سازمانهای شهری در کشورهای در حال توسعه و حتی توسعه یافته هرگز منکر آن نبوده‌اند که رشد فزاینده جمعیت و گسترش پرشتاب شهرنشینی باعث افزایش نسبی مسکن ناسالم، تراکم بیش از اندازه نفرات در واحد مسکونی، بالا رفتن تنش‌ها و برخورد‌های اجتماعی و انواع آلودگیهای زیست‌محیطی شده است.^۴ از این رو به دنبال پدید آمدن مسائل و مشکلات فراوان در کلان‌شهرهای جهان بویژه در کشورهای در حال توسعه، راه‌حل در ایجاد شهرهای تازه یا شهرهای جدید دیده شد زیرا برای نمونه شهرهای جهان سوم به دو بخش کاملاً جدا با دوگانگی اقتصادی تقسیم می‌شوند: شهر معمولی با اقتصاد شهری و شهر تهیدستان و بیکاران با اقتصاد شهر^۵ که نتیجه این گونه دوگانگی شهری، گسترش انواع آلودگیها و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی است، اما آیا شهرهای جدید می‌تواند این گره کور را بگشاید؟

گفته می‌شود که در واقع مفهوم شهر جدید، مفهوم اجزای یک شهر در ارتباط سازمان یافته با یکدیگر است.^۶ از سوی دیگر، شهرهای جدید پیش‌نمونه‌هایی برای تجدید ساختار و نوسازی شهرهای بزرگ هستند.^۷ اما گسترش حومه‌ها و ایجاد شهرهای جدید گرچه در جهان فرصتهای تا اندازه زیادی به علت برنامه‌ریزی و مدیریت شهری کارآمد و سرمایه‌گذارهای بخردانه و اندیشمند موفق بوده، اما این الگوها در جهان سوم، راه به جایی نبرده است.

چکیده:

شبکه شهری و ساختار شهرنشینی کشور بطور کلی پویایی، کارایی و توانمندی لازم را برای تأمین نیازها و خواسته‌های شهروندان و برقراری رفاه، آسایش، امنیت و زیباسازی چشم‌اندازهای شهری ندارد. از سوی دیگر، تأکید گسترده دیدگاه مدلیک توسعه پایدار شهری بر حفظ محیط‌زیست شهری، کاهش آلودگیها، حفظ منابع طبیعی، تمرکززدایی، کاربرد انرژیهای جایگزین، بازیافت زباله، دسترسی بیشتر، افزایش اشتغال پایدار و... که به مطرح شدن الگوهای جدید شهرسازی چون شهر اکولوژیک، شهر فشرده، شهر بی‌اتومبیل و... انجامیده است ضرورت ژرف‌نگری صاحب‌نظران، کارشناسان و مسئولان شهری کشور را به ارزیابی، تحلیل و منظور نمودن این الگو در ساختار شهرنشینی کشور را نشان می‌دهد. نگارنده در این مقاله تلاش کرده است بر پایه روش توصیفی-تحلیلی، با توجه به مطالعات نظری-استادی و تجربیات پروژه‌های گوناگون، به ارائه راهکارهای لازم، عملی و اجرایی در بخشهای مهم شهرسازی کشور چون مدیریت شهری، سازمانهای شهرداری، حقوق و قوانین شهرسازی و... بپردازد. امید است این راهکارها زمینه و بستر مناسبی برای دستیابی به پایداری در کالبد بیمارگونه شهرسازی کشور فراهم کند.

پیشگفتار:

روند رو به رشد جمعیت شهری شاخص مهمی در بررسی ساختار اجتماعی و اقتصادی انسان در آغاز سده بیست و یک است. از دیدگاه جهانی، در سال ۱۹۵۰ تنها ۲۹ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کردند که این رقم در سال ۱۹۹۰ به ۴۵ درصد رسید و امروزه از مرز ۵۰ درصد فراتر رفته است و پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۲۰ میلادی ۶۲ درصد جمعیت جهان را شهرنشینان (بویژه در کشورهای در حال توسعه) تشکیل دهند.^۱

نسل‌های آینده و سازگار با منافع آنها بر آورده سازد. «البته مفهوم توسعه پایدار به شکل واقعی‌تر از دهه ۱۹۸۰ مطرح شده و هدف آن گذشته از رشد اقتصادی و کارآیی آن، تحقق اهداف اجتماعی، کاهش فقر و مدیریت منابع طبیعی پایدار است. به هر روی توسعه پایدار در مفهوم گسترده آن به معنی «اداره و بهره‌برداری صحیح و کارا از منابع پایه، طبیعی، مالی و نیروی انسانی برای دستیابی به الگوی مصرف مطلوب است که با به کارگیری امکانات فنی و ساختار و تشکیلات مناسب برای رفع نیاز نسل امروز و آینده به طور مستمر و رضایت‌بخش» امکان‌پذیر می‌شود.^{۱۲}

در نظریه توسعه پایدار موضوع نگهداری منابع برای حال و آینده با بهره‌گیری بهینه از زمین و وارد کردن کمترین آسیب به منابع تجدیدناشدنی مطرح است.^{۱۳}

مفهوم توسعه پایدار به معنی ارائه راه‌حلهایی در برابر الگوهای سنتی کالبدی، اجتماعی و اقتصادی توسعه است که بتواند از بروز مسائلی چون نابودی منابع طبیعی، تخریب اکوسیستم‌ها، آلودگی، افزایش افسارگسیخته جمعیت، رواج بی‌عدالتی و بایین آمدن کیفیت زندگی انسانها جلوگیری کند.^{۱۴}

به هر حال توسعه پایدار در بلندمدت نیازمند دگرگونیهای نظام‌مند فرهنگی است که زمینه‌ساز دموکراسی و سرمایه اجتماعی (به مفهوم پدید آمدن و افزایش حس اعتماد و همیاری میان مردمان باشد).^{۱۵}

۱-۳- مفهوم توسعه پایدار شهری:

به دنبال مطرح شدن دیدگاه توسعه پایدار و توجه بیشتر صاحب‌نظران، این الگو وارد مقوله برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی شد. نظریه توسعه پایدار شهری، رهاورد گفتگوهای طرفداران محیط‌زیست درباره مسائل زیست‌محیطی بویژه محیط زیست شهری است که به دنبال نظریه «توسعه پایدار» برای پشتیبانی از منابع طبیعی ارائه شد.^{۱۶}

توسعه پایدار شهری: یعنی شرایطی که شهرنشینان امروز و شهروندان فردا بتوانند در آن در کمال آرامش و امنیت زندگی کنند و ضمن تندرستی، از عمر دراز و در عین حال سازنده بهره‌مند گردند.^{۱۷} از سوی دیگر، نظریه توسعه پایدار شهری مسائلی چون جلوگیری از آلودگیهای محیط شهری و ناحیه‌ای، کاهش ظرفیتهای تولید محیط محلی، ناحیه‌ای و ملی، حمایت از بازیافت‌ها، عدم حمایت از توسعه‌های زیان‌آور و برطرف ساختن شکاف میان فقیر و غنی را مطرح می‌کند.^{۱۸}

اگر بپذیریم که محیط به شیوه عینی با ابزار عقل سلیم و منطقی مبتنی بر اصول اندیشمندانه برای تأمین بهداشت، تجهیزات ایمنی، آسایش... جمع‌بندی اصولی می‌شود جا دارد که صاحب‌نظران و شهرسازان نیز پس از گذراندن دوره‌های مربوط به مقاطع مدرنیسم و فرامدرنیسم در چارچوب دیدگاه جدید خویش یعنی نظریه و الگوی توسعه پایدار شهری، با ژرف‌نگری و کاوش و پژوهش فراوان بر ساختارها و امکانات و توانمندیهای فضایی-کالبدی، آمایش سرزمین، فرهنگ و ظرفیت پذیرش آن، ساختار اقتصادی-اجتماعی و سیاسی و... ژرف‌نگری بیشتری داشته باشند تا این الگو در مرحله اجرا به ناکامیهای دوران فرامدرن دچار نشود.

۱- مفاهیم توسعه، توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری

۱-۱- مفهوم توسعه: شاید تعریف «میسرا» از توسعه، تعریفی جامع و کامل باشد. توسعه بعنوان يك مفهوم متعالی، دستاورد بشری و پدیده‌ای چندرشته‌ای است و در سرشت خود يك مرام (ایدئولوژی) به‌شمار می‌رود. توسعه، دستیابی فزاینده انسان به ارزش‌های فرهنگی خود است. این مفهوم‌سازی بر معانی زیر تأکید دارد:

یکم: توسعه يك فرایند است، نه وضعی ایستا؛

دوم: این فرایند در نهایت به ارزش‌ها مربوط می‌شود؛

سوم: این ارزش‌ها، ارزش‌های مردمانی است که به جهان غرب یا هر جهان دیگر وابسته نیستند.^۱

در واقع توسعه در مفهوم گسترده، یعنی بهبود کیفیت زندگی از همه ابعاد آن، یعنی چیزی بیش از افزایش درآمد؛ یعنی آموزش بهتر، بهبود استانداردهای بهداشتی و خوراکی، کاهش فقر، محیط‌زیست بهتر و برابری اقتصادی و اجتماعی بیشتر و برخورداری از امکانات و فرصتها، آزادی بیشتر فردی و زندگی غنی‌تر از دید فرهنگی.^{۱۰}

به اعتقاد «پل استر تین» هدف غایی توسعه باید بهبود مداوم وضع افراد باشد و بهره‌های آن به همگان برسد. توسعه زمانی معنا می‌یابد که نمایانگر آگاهی از ویژگیهای مردمان مورد نظر باشد و هویت فرهنگی جامعه را درک و تأیید کند.^{۱۱}

۱-۲- مفهوم توسعه پایدار: کمیسیون براندلند (Brundtland Commission WCED, 1987) مفهوم توسعه پایدار را این گونه تشریح کرده است: «توسعه پایدار توسعه‌ای است که بتواند نیازهای نسل حاضر را بی‌آسیب‌رساندن، به برآورده ساختن نیازهای

بطور کلی مبنای نظری مفهوم پایداری در شهر و ناحیه عبارت است از:

کاهش آلودگی، نگهداری منابع طبیعی، کاهش حجم ضایعات شهری، افزایش بازیافتها، کاهش انرژی مصرفی، افزایش جانداران سودمند در شهر و روستا با ایجاد درختان جنگلی و شهری^{۱۹} و نواحی سبز، تمرکز دایمی شهری و کاهش پراکندگیها، افزایش تراکم متوسط در حومه‌های شهری و شهرهای کوچک، کاهش ترافیک جاده‌ای^{۲۰}، مدیریت ضایعات بازیافت نشدنی، توزیع منابع و فراهم کردن کامل خوراک محلی^{۲۱}.

به علت اهمیت زیاد توسعه پایدار شهری، این الگو در جهت استقرار کالبدی-فضایی خویش در سطح بین‌المللی و جهانی منشور کار بسیاری از کشورها و سمینارها بوده است. برای نمونه از دستور کامل ۲۱ سازمان ملل، دستور کار هیئتات، منشور کنگره شهرگرایی جدید، نشریات جامعه اروپا و... می‌توان نام برد.

نکته مهمی که باید بدان توجه کرد آن است که توسعه پایدار شهری به آسانی و بی‌سرمايه گذاری کلان، آموزش‌های فرهنگی، شناخت درست مسئولان دیگر نهادهای مرتبط با شهر از مسائل، برنامه‌ریزی دقیق و مدیریتی مشخص، مشارکت‌های مردمی و... به دست نخواهد آمد. در واقع خطری که توسعه پایدار شهری را تهدید می‌کند این است که بیندازیم تنها با افزودن واژه پایدار به طرحها، روشها، پروژه‌ها و... شهر به پایداری خواهد رسید.^{۲۲}

۲- ویژگیهای شهر پایدار و شهر سالم:

- ۱- شاید مهمترین نکته در این زمینه، تأکید و توجه بسیار به ویژگیها، آرمانها، نیازها و ارزشهای والا و متعالی انسانها بویژه از بُعد فرهنگی است.
- ۲- از بُعد کالبدی-فضایی، شهر پایدار دارای شکلی هندسی بویژه شکلی فشرده و متجمع برای بیشترین بهره‌گیری از زمینهای شهری (بویژه کاربریهای چندگونه)، امکان جابه‌جایی آسان و افزایش ضریب دسترسی و تسهیل رفت و آمد (امکان کاربرد سیستم‌های دوچرخه‌سوار، پیاده‌سوار و...)، بهینه‌سازی فضا از بُعد برنامه‌ریزی و مدیریت پویا و کارآمد و... توجه به زمان و شتاب انجام کارها بعنوان مبنای اصولی هرگونه برنامه‌ریزی، توجه به سیستم‌های رفت و آمد عمومی بویژه الگوهای بهره‌گیری از انرژیهای هیدروژنی، برقی و خورشیدی است.
- ۳- شهر پایدار با طبیعت و برای طبیعت ساخته می‌شود

(همخوانی و هماهنگی ساخت و ساز با شرایط اقلیمی، محیطی، فرهنگی، اجتماعی و...)^{۲۳}

۴- مکان‌یابی مطلوب از لحاظ وضع توپوگرافی و زمین‌ساختی (تأکید بر خطرهای طبیعی بویژه سیل و زلزله، رانش و جابه‌جایی زمین و...)

۵- تأکید بر مشارکت نهادهای مردمی و تشویق و ترغیب شهروندان به مشارکت در فرایندهای مهم برنامه‌ریزیهای شهری و مدیریتی در انجام و اجرای پروژه‌های عمرانی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در شهر.

۶- توجه به معیارها و شاخص‌های مهم فرهنگی بویژه فرهنگ محلی-منطقه‌ای، کاهش شکاف طبقاتی از راه توزیع بهینه خدمات و درآمدهای اقتصادی و اقتصاد پایدار، بالا بردن کیفیت سکونتگاهها از بُعد فیزیکی، امنیتی، آرامشی و زیبایی، تأکید بر شناخت اصولی اکولوژی اجتماعی ساکنان شهرها و تناسب‌سازی فضاهای خدماتی، مسکونی، زیربنایی و... با شاخص‌های مهم اجتماعی و فرهنگی ساکنان شهر.

۷- رفع نیازهای اولیه و اساسی شهروندان بویژه مسکن، پوشاک، خوراک سالم، بهداشت عمومی و بهداشت روانی شهروندان، ایمنی و امنیت، منابع آب آشامیدنی سالم، محیط زیست پاک.^{۲۴}

۸- حفظ، احیاء و نگهداری میراث کهن فرهنگی و تمدن ارزشمند پیشینیان و پیوند دادن شهروندان امروز با پیشینه‌های ارزشمند فرهنگی و باستانی-تاریخی.

۹- بازیافت زباله و بهره‌گیری از سیستم دفع پسابهای شهری همسو با پیشرفته‌ترین تکنولوژیهای روز و تشویق بخش صنعتی در بهره‌گیری از ابزارها و تجهیزات مناسب با استانداردهای زیست‌محیطی.

۱۰- بهره‌گیری مطلوب از علوم کارآمد شهری و شهرسازی چون جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، اقتصاد شهری، جامعه‌شناسی، محیط‌زیست شهری، مدیریت شهری، معماری، عمران شهری، روانشناسی شهری، طراحی شهری و... و به کار گرفتن صاحب‌نظران و کارشناسان رشته‌های یاد شده در بخش‌های پژوهشی و اجرایی در سازمانهای شهری بویژه شهردارها.

۱۱- کاهش فساد و بزهکاریهای اجتماعی از راه توجه به صنعت گردشگری و برنامه‌ریزی اوقات فراغت، کاهش بیکاری، افزایش فعالیتهای آموزشی و علمی، ...

در چارچوب همین دیدگاه یعنی دیدگاه شهر پایدار، شهرداری تهران برنامه «تهران ۸۰» را از لحاظ دستیابی به شهر سالم با الگوهای

زیر دنبال می کند:

- شهر پاک: برای دستیابی به افزایش و بهبود کیفیت زندگی و تأمین تعادل‌های زیست محیطی
- شهر روان: جابه‌جایی آسان با کمترین هزینه، بهترین بهره‌وری، کمترین آلودگی زیست محیطی
- شهر سبز: برای دستیابی به توسعه فضای سبز در اندازه مطلوب و امکان بهره‌وری بهینه از آن
- شهر با فرهنگ غنی: تأکید بر تقویت فرهنگ عمومی، افزایش ارتباطات، تأکید بر فرهنگ محله‌های شهر
- شهر پویا: برای کاهش سفرهای درون شهری
- شهر با بافت سنتی و مدرن: برای دستیابی به اهدافی مانند اصلاح و بهبود ضوابط و مقررات شهری، ارتقای تأسیسات و سطوح خدماتی متناسب با نیازها و توزیع مناسب آن در سطح شهر، بازسازی بافت‌های کهن و ...^{۲۵}

در همین راستا از دید «هربرت و اسمیت» معیارهای انتخاب یک جامعه سالم شهری عبارت است از: تهیه کامل خوراک مردم شهر، کار آفرینی و نبود بیکاری فصلی، فراهم آوردن مسکن و تجهیزات آن، دسترسی به بهداشت و درمان در همه محله‌های شهر، امکان تحصیل و کسب مهارت‌ها و تخصص‌ها، شرایط کار روزانه، تأمین اجتماعی، لباس کافی در فصل‌های گوناگون سال، تسهیل رفت و آمد شهری، گسترش عدالت اجتماعی، پس‌انداز و بهبود کیفیت مصرف، امکان گذران اوقات فراغت، پایین بودن میزان جرم و جنایت^{۲۶}

۳- توسعه پایدار شهری و ساختار شهرنشینی ایران

شبکه شهری و ساختار شهرنشینی کشور بطور کلی بویایی و کارایی لازم را ندارد و به علت‌های گوناگون چون ناکارایی سیستم شهری، به کار نگر فتن کارشناسان مسائل شهری در ساختار مدیریت و نظارتی شهرسازی، برنامه‌ریزی‌های غیراصولی و آرمائی که در زمان اجرا با واقعیت‌های موجود فاصله بسیار پیدا می‌کند، تمرکزگرایی در نظام تصمیم‌گیری و نظام دست‌وراز بالا به پایین، کاهش سرمایه‌گذاری و هدفمند نبودن سرمایه‌گذارهای موجود، ناهماهنگی و نبود انسجام میان سازمان‌های مرتبط با شهر و تداخل کارهای اجرایی شهری، وجود بافت‌های فرسوده (نه تاریخی و فرهنگی) در شبکه شهری و نارسایی‌های برخاسته از آن، سیستم‌های کهنه و نامتناسب جابه‌جایی شهری، رشد فزاینده جمعیت شهری (چه طبیعی و چه در سایه مهاجرت) و ... سبب شده

است که ساختارهای شهرنشینی کشور نتواند با سطوح بین‌المللی هماهنگ باشد. در حالی که بیشتر کشورهای توسعه یافته از دوران مدرنیسم و فرامدرنیسم گذشته‌اند، هنوز الگوهای معماری و شهرسازی کشور در مرحله مدرنیسم (تجددگرایی) و آنهم بی‌توجه به ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی کشور گرفتار است و بطور کلی می‌توان گفت ساختار و بافت شهرسازی کشور به‌سان بیماری است که انواع داروها برای شناخت نوع بیماری و درمان آن از سوی افراد گوناگون تجویز می‌شود. از این رو نگارنده در بیشتر موارد راهکارهای لازم برای رفع چالش‌های موجود و راه‌های منطقی برای دستیابی به توسعه پایدار شهری را مطرح کرده است.

امید است مسئولان با شناخت درست تنگناها، نارسایی‌ها و مشکلات کنونی شهرسازی کشور و اصول مورد اجرا در کشورهای پیشرفته بتوانند در شبکه شهری کشور روحی تازه بدمند.

۱-۳- توسعه پایدار شهری و فرهنگ شهری

فرهنگ در مفهوم گسترده آن، پیش و منش هویت دهنده به انسان در حوزه زندگی اجتماعی است.^{۲۷} از سوی دیگر، فرهنگ از یک رشته روش‌ها و زمینه‌ها متأثر است که آن زمینه‌ها و روش‌ها افراد یک جامعه را به هم پیوند می‌زند و در رفتار و کردار و روابط اجتماعی آنها بازتاب می‌یابد.^{۲۸} اما فرهنگ شهری، یعنی احساس مسئولیت در شهر؛ فرهنگ شهری یعنی احساس دلبستگی و وابستگی به شهر و مسائل آن؛ فرهنگ شهری یعنی مشارکت عمومی در کارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مربوط به شهر؛ فرهنگ شهری یعنی اینکه شهروند احساس کند شهر، خانه اوست و باید با همه توان در سالم‌سازی و زیبایی فضای فیزیکی، حفظ امنیت و آرامش داخلی و حفظ محیط زیست آن کوشا باشد و شیوه درست و بهینه بهره‌گیری از آب، برق، انرژی و حتی نان را بداند.^{۲۹}

با توجه به نقش کلیدی و حیاتی مذهب و باورهای دینی و آثار آن در مقوله فرهنگ، از راه تبلیغات و اشاعه دیدگاه‌های مذهبی نیز می‌توان به افزایش فرهنگ شهری کمک شایان کرد و در این زمینه ارائه آموزش‌های لازم ضرورت دارد؛ زیرا اندیشه اسلامی در بهره‌گیری از منابع طبیعی، کمال بخشیدن به ماده، شرافت بخشیدن به آن و میان‌روی و جامع‌نگری و پرهیز از اسراف و تبذیر و خلاصه، رعایت اعتدال را شرط اساسی می‌شمارد که این عدالت‌جویی و رفتار عادلانه، ایده توسعه پایدار شهری را در دل خود دارد.^{۳۰}

۲-۳- توسعه پایدار شهری و نقش مشارکتهای مردمی

با توجه به اهمیت چشمگیر مشارکتهای مردمی و نقش

۳-۳- توسعه پایدار شهری - الگوها و مدل‌های جهانی ارائه شده بویژه در دهه نخست سده ۲۱

مسئله مهم در سده ۲۱ این خواهد بود که چگونه در چارچوب محدودیتهای موجود و هماهنگ با زمین و هموعان خود، زندگی خوب و درستی داشته باشیم. شهرهای بزرگ برآمده از بی‌رحمی، گمراهی و افسارگسیختگی انسان است و شهرهای قابل زیست، پایداری خود را مدیون فروتنی، عطوفت و پذیرش مفهوم ساده‌زیستی است.^{۳۱}

توجه روزافزون کشورهای توسعه یافته به پایداری در شهر، آنها را به ارائه دیدگاهها، مدلها و الگوهای نو به منظور برقراری زندگی همراه با پایداری کشانده است؛ راه اندازی برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (UNEP)، اتحادیه بین المللی حفظ محیط زیست و طبیعت (IUCN) و... نمونه‌ای از تلاشها در این زمینه است. شهردار مسکو اعلام کرده است که در برنامه‌ریزی آینده، بسیاری از خیابانهای این شهر به پارک و باغ تبدیل خواهد شد و ۱/۵ پروژه‌های عمرانی در پایتخت شوروی سابق به فضای سبز اختصاص خواهد یافت.^{۳۲}

از این رو لازم است مسئولان و مدیران شهری کشور ما نیز با الگوها و مدل‌های زیر که به منظور برپایی یک شهر پایدار از سوی کارشناسان شهرسازی و محیط و منابع طبیعی کشورهای توسعه یافته ارائه شده است آشنا شوند و تلاش کنند آنها را گرچه در مقیاس محدودتر و هماهنگ با ارزشها و الگوهای فرهنگی و اجتماعی ما، به کار برند.

الگوهای ارائه شده عبارت است از:

- ایده «شهر فشرده» (compact city)

- ایده «دهکده‌های شهری» (urban village)

- ایده «طراحی اکولوژی شهری» (urban ecology)

- ایده قطب‌های متعدد تصمیم‌گیری در کلان شهرها

- الگوی شهر پیاده‌سوار و شهر دوچرخه

- الگوی شهری اتومبیل^{۳۳}

۳-۴- توسعه پایدار شهری و نقش مدیریت شهری

از آنجا که «اهداف»، راههای برآورده شدن نیازها به‌شمار می‌آیند، بنابراین مدیریت شهری امروز باید تصویری روشن و شفاف از نیازها، اهداف (راههای رفع نیازها)، و دیدگاههای حاکم بر ساختارهای مدیریتی شهرها داشته باشد.^{۳۴} نکاتی که باید در چارچوب مدیریت شهری در ارتباط با دیدگاه توسعه پایدار شهری

شهروندان در دستیابی به توسعه پایدار شهری، راهکارهای زیر برای افزایش این مشارکها پیشنهاد می‌شود:

- افزایش فعالیتهای فرهنگی و آموزشی دست‌اندرکاران مسائل شهری بویژه مسئولان شهردارها در جهت بالا بردن فرهنگ عمومی شهرنشینی و تغییر دیدگاه و باور شهروندان در زمینه حفظ محیط زیست شهری بویژه فضاهای سبز و آگاهیهای آنان از آثار منفی و زیانبار تخریب فضاهای سبز.

- آموزش راهکارها و دیدگاههای الگوی توسعه پایدار شهری به شهروندان و تشویق و ترغیب آنان به اجرای اصول آن بویژه از راه آموزش در مدارس.

- پیوند بیشتر انجمن‌های شهری بویژه شوراهای شهر با شهروندان از راه افزایش برگزاری نشستها، گردهماییها و سمینارها و بهره گرفتن از دیدگاههای شهروندان در تنظیم آیین‌نامه‌ها.

- ایجاد و گسترش سازمانها یا اماکن ویژه برای گردآوری، تدوین، تنظیم نظرها و پیشنهادهای شهروندان با تأکید بیشتر بر برنامه‌ها، آیین‌نامه، مقررات و ضوابط اجرایی سازمانها و نهادهای مرتبط با شهر به منظور رعایت کردن این دیدگاهها در هرگونه برنامه‌ریزی.

- ترغیب شهروندان به ایجاد و گسترش دادن انجمن‌های سبز و گروههای پاسدار و پشتیبان محیط زیست شهری (در این خصوص ایجاد طرح پلیس فضاهای سبز از میان داوطلبان و علاقمندان به حفظ محیط زیست می‌تواند راهکار دیگری باشد).

- افزایش طرحها و پروژه‌های عمرانی و شهرسازی که ارتباط، همفکری و مشارکها میان شهروندان را بهبود بخشد.

- در نظر گرفتن اعتبارهای لازم بویژه از سوی شهرداریها برای افزایش آموزش شهروندان از راههای علمی و آکادمیک، نصب تابلوها در نقاط گوناگون شهر، تهیه کاتالوگ و بروشورهای اطلاع‌رسانی، برگزاری مسابقه‌ها و جشنها، به کار گرفتن وسایل ارتباط جمعی به گونه گسترده و...

- واگذاری رایگان یا ارزان خدمات زیباسازی و طبیعت‌گرایی به شهروندان، برای نمونه ارائه گلهای ارزان و متنوع، نقشه‌ها و پلانهای ساختمانی متناسب با ویژگیهای اقلیمی و فرهنگی و اجتماعی، واگذاری مواد، رنگ و... ارزاتر به شهروندان برای ساخت و سازهای مناسب و...

- برطرف ساختن ابهامات و نارساییها در تفسیر و تبیین نقش و جایگاه شوراهای شهر و مشارکتهای مردمی در قانون اساسی و نظامنامه‌های اجرایی شورای شهر و...

مورد توجه قرار گیرد عبارت است از:

۱- توجه به بهبود شرایط کار و زندگی همه شهروندان و ساکنان شهر

۲- نیاز به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و توجه به فرهنگ غنی پایداری در شهر

۳- نیاز به حفاظت از محیط کالبدی فضای شهر و ساختار فیزیکی آن

ما بر آن نیستیم که نارساییها و تنگناهای موجود در مدیریت شهری کشور را بشکافیم؛ تنها راهکارهایی در زمینه مدیریت شهری پویا برای استقرار توسعه پایدار شهری پیشنهاد می شود:

- تعریف، تبیین و تعیین دقیق و اصولی چارچوب و چارت ساختار مدیریت شهری کشور و جزئی کردن عملکردهای بخشها و شفاف سازی مسئولیتهای هر زمینه.

- بهره گرفتن از دیدگاههای متخصصان، کارشناسان صاحب نظر در مدیریت شهری (برای نمونه، اندیشمندان و پژوهشگران در رشته های جغرافیا و برنامه ریزی شهری، محیط زیست شهری، اقتصاد شهری، طراحی شهری، معماری و ...)

- ایجاد نظام هماهنگ سازی و ساماندهی و سازماندهی زیربخشهای مهم مدیریت شهری بویژه در سازمانهای محلی شهری (مانند شهرداریها)

- تقویت کیفی و افزایش کارایی فرایندهای برنامه ریزی در ساختار مدیریت

- فراهم آوردن اطلاعات جامع و کامل در مورد محیط زیست شهرها و ایجاد بانک اطلاعاتی که در فرایندهای برنامه ریزی و تصمیم گیری مدیران شهری به کار آید

- تقویت و بهینه سازی نهادهای متشکل از نمایندگان شهروندان برای اداره امور شهر (بویژه شوراهای شهر)^{۳۵}

- ایجاد نظام و ساختار نامتمرکز برای مدیریت شهری کشور که سبب کاهش خطاها و افزایش کارایی نیروی فعال در زمینه مدیریت پایدار شهری می شود.

- بالا بردن توان مدیریتی، برنامه ریزی فنی و اجرایی شهرداریها و هدایت شهرداریها به سوی خودکفایی

۱-۴-۳- نقش شهرداریها و فراهم کردن زمینه های

شکل گیری توسعه پایدار شهری

مدیریت شهری را در ایران، بیشتر مترادف با مدیریت شهرداری می دانند. به همین علت راهکارهای اجرایی در شهرداریها برای

رسیدن به توسعه پایدار شهری عبارت است از:

- مکان یابی مطلوب و متناسب فضایی خدمات و امکانات زیربنایی در شهرها با توجه به تراکم جمعیت، موقعیت و عملکرد محله های شهری

- شفاف سازی سیاستها، قوانین و مقررات و آیین نامه های اجرایی در زمینه طرحهای توسعه و عمران و دیگر پروژه ها در زیربخشهای شهرداریها

- تلاش در راستای ایجاد هماهنگی و همکاری میان نهادها و دیگر سازمانهای خدمات رسانی به شهر برای پیاده کردن بهتر الگوی توسعه پایدار شهری.

- تأکید بر سه اصل زیبایی، رفاه و آسایش و امنیت شهروندان در هر گونه برنامه ریزی کوتاه مدت، میان مدت یا دراز مدت

- پیوسته فعال نگاه داشتن انواع کاربری زمینهای شهری، بهره گرفتن از کاربریهای چندگانه و برنامه ریزی دقیق برای بیشترین بهره گیری و بهره وری از فضاهای موجود در شهر

- گسترش و توسعه فضاهای سبز شهری، آب نماها و کاربرد تکنولوژی روز در این زمینه ها

- کاهش یا بخشودگی مالیات و عوارض فعالیتها و طرحهای مردمی که هماهنگی کافی با شرایط محیط زیست داشته باشد (حتی می توان سرمایه گذاری در این زمینه و پشتیبانی مالی از این گونه طرحها نیز کرد)

- طراحی ساختمانی و پیش بینی امکانات خدمت رسانی مطابق با بافتهای سنتی و تاریخی موجود در شهر برای حفظ و احیای فضاهای موجود

- ارائه طرحها و پروژه های همخوان با شرایط اقلیمی، فرهنگی و اجتماعی شهر؛ همچنین کاربرد مصالح طبیعی تر در پروژه های عمرانی (سنگ فرشها، خانه های سنگی- چوبی، رنگ آمیزی طبیعی، نور و تهویه طبیعی ساختمانها و ...)

- واگذاری بخشی از مدیریت شهری به بخش خصوصی به منظور تشویق و ترغیب سرمایه گذارهای بخش غیر دولتی و کاهش بار مالی آن در سازمان شهرداری. برای نمونه، واگذاری، نگهداری و گسترش فضاهای سبز شهری، تمیز کردن خیابانها و میدانها، آسفالت سازی و جدول کشی خیابانها و ...

- تشویق و پشتیبانی مالی از طراحان، معماران و برنامه ریزان شهری برای ارائه طرحها و پروژه ها بر پایه استانداردهای زیست محیطی به منظور کاهش آثار زیانبار طرحهای مخرب محیط زیست شهری

- آموزش مسئولان و فعالان در زمینه صنایع و خدمات شهری در جهت رعایت ضوابط و آیین‌نامه‌های الگوی توسعه پایدار شهری
 ۳-۵- توسعه پایدار شهری و پروژه‌های عمرانی شهری و شهرسازی

مقوله عمران شهری شاید بارزترین نمود خارجی فعالیت‌های شهرسازی دستکم از دیدگاه شهروندان باشد. از این رو به علت اهمیت زیاد آن در شکل‌گیری سامانمند توسعه پایدار شهری موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

- بیشترین بهره‌گیری از پژوهش‌ها و پروژه‌های زیست‌محیطی و داده‌ها در این خصوص از جهت اجرای پروژه‌های عمرانی شهرسازی

- تناسب پروژه‌های عمرانی با توانمندیها و امکانات طبیعی زیست‌محیطی شهر و توجه به کمبودها و محدودیت‌های زیست‌محیطی در طراحی، برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های عمرانی

- توجه به قوانین، مقررات و آیین‌نامه‌ها و استانداردهای جهانی و بین‌المللی در زمینه ارزیابی، تحلیل و اجرای پروژه‌های عمرانی شهری

- توجه به نیازها، تنگناها و مشکلات شهروندان بویژه در نظر گرفتن عامل بسیار مهم زمان-فاصله در بررسی و ارزیابی پروژه‌های عمرانی و چگونگی اجرای آنها

- توجه و تأکید بر روابط دوسویه شهر-روستا و حوزه نفوذ شهر در نوع پروژه‌هایی که می‌خواهد در شهرها به مرحله اجرا درآید
 - توجه به سطح فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی شهروندان و بهره‌گیران از پروژه‌های عمرانی

- توجه به عوامل طبیعی بویژه عوامل اقلیمی در ایجاد شهرک‌های صنعتی نزدیک شهرها

- راه‌اندازی پروژه‌های عمرانی در زمینه ایجاد باغ‌راهها (park way) و سبزراهها (Green way)^{۳۶}

- تلاش برای دستیابی به توسعه منظم و سنجیده در شهرها و بالا بردن کمی و کیفی خدمات و تأسیسات شهری

- بهبود بخشیدن کمی و کیفی سیستم گردآوری و دفع فاضلاب شهری و افزایش امکانات تصفیه و کاربرد دوباره و مطمئن پساب‌های تصفیه شده

- سروسامان دادن به وضع حمل و نقل و ترافیک شهری
 - افزایش ایمنی شهری و حفاظت شهروندان در برابر سوانح و

حوادث طبیعی و بازسازی تأسیسات و تجهیزات شهرهای آسیب دیده

- بهسازی، نوسازی و بازسازی تأسیساتی که دیگر کارایی و توانمندی لازم را ندارند

- افزایش بهره‌وری فنی و اقتصادی در زمینه خدمات و عمران شهری و بهره‌گیری بهینه از زمینهای شهری^{۳۷}

۳-۶- توسعه پایدار شهری و برنامه‌ریزی زیست‌محیطی در شهر

در شهر پایدار، هرگونه برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری عمرانی در چارچوب برنامه‌ریزیهای زیست‌محیطی در شهر صورت می‌گیرد. از این رو راهکارهای زیر در زمینه برنامه‌ریزی زیست‌محیطی پیشنهاد می‌شود:

- زندگی شهر باید با فضای پیرامون آن هماهنگ باشد (شهر و روستا مکمل تولیدات مورد نیاز هم باشند و مواد زائد به گونه پایدار به چرخه برگردد)^{۳۸}

- تنگناها و محدودیت‌های زیست‌محیطی و اکولوژیک، در برنامه‌ریزی برای شهر پایدار باید مورد توجه شهرسازان و برنامه‌ریزان شهری قرار گیرد.

- مدیران، مسئولان و کارشناسان شهرسازی کشور باید به پدیده تغییر و تحولات پیاپی محیطهای طبیعی و مکانی و فضایی شهر توجه داشته باشند.

- تأکید بر توانمندیها، امکانات، استانداردها، سرانه‌ها و آستانه‌ها در هرگونه برنامه‌ریزی زیست‌محیطی شهر

- در هم آمیزی تکنولوژی مدرن و روشهای سنتی به منظور احیای محیط زیست شهری و کاهش آثار مخرب کاربرد ابزارها و تجهیزات آلوده کننده محیط زیست؛ برای نمونه بهره‌گیری از منابع انرژی تجدید شونده چون خورشید، باد، آب، گرمای درونی زمین، امواج و ...

- تأکید بر طراحی اقلیمی و به کار گرفتن مصالح طبیعی در پروژه‌های معماری و عمرانی (برای نمونه کاربرد سنگ، چوب، گل و ... به جای بتون و سیمان و ...)

۳-۷- توسعه پایدار شهری و حقوق، قوانین و مقررات شهرسازی

از آنجا که برای رسیدن به يك شهر پایدار، لزوم تدوین آیین‌نامه‌ها، قوانین و مقررات ویژه‌ای در سه مرحله پیش از اجرا به

- نگرش نوبه قانونگذاری نسبی در زمینه سازماندهی فضا،
محدوده شهر، کاربری زمینها، مسیر و عرض راهها در راستای شهر
اکولوژیک
- اصلاح مقررات و ضوابط نسبی در مورد ساخت و سازها
(ارتفاع، حجم، نما) و امنیت و سازگاری آنها با شرایط زیست محیطی
در شهر
- رفع ابهامات و هماهنگ سازی آیین نامه و ضوابط عملی و
اجرایی در نهادها و سازمانهای گوناگون مرتبط با شهر به منظور
جلوگیری از تداخل امور و بهینه سازی کارکردها.
(فهرست یادداشت ها، منابع و مآخذ
در دفتر ماهنامه موجود است)

هنگام اجرا و پس از اجرا، در هر طرح و برنامه احساس می شود و با
توجه به نوع ساختار اداری سیاسی حاکم بر شهرنشینی کشور (نظام
تصمیم گیری متمرکز از بالا به پایین)، موارد زیر پیشنهاد می شود:
- تغییر آیین نامه ها، ضوابط و مقررات اجرایی در زمینه تهیه
طرح های هادی، جامع و تفصیلی و عمرانی و اصلاح آنها در
چارچوب نیازمندیهای فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی شهر و ندان
- همخوانی، هماهنگی و سازماندهی چارتهای شهرسازی با
الگوی قانونی و حقوقی توسعه پایدار شهری
- تغییر و اصلاح قوانین مربوط به زمینهای ذخیره، تملک،
اجاره نشینی، مکانیابی فعالیت های اقتصادی (نظام های حقوقی در
زمینه تملک، اجاره یا تخصیص فضا) در راستای دستیابی به توسعه
پایدار در شهر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی